

ИҚТИСОДИЁТНИ РАҚАМЛАШТИРИШ ШАРОИТИДА ЭЛЕКТР ЭНЕРГИЯ ИШЛАБ ЧИҚАРУВЧИ КОРХОНАЛАРДА ХАРАЖАТЛАР ҲИСОБИ ВА ТАҲЛИЛИНИНГ МАҚСАД ВА ВАЗИФАЛАРИ

Урманбекова Ирода Фарходовна,

Молия ва бухгалтерия ҳисоби кафедраси катта ўқитувчиси,
Тошкент давлат иқтисодиёт университети

Электр энергияси саноати ҳар бир мамлакатда саноатнинг таянч асоси бўлиб, иқтисодий ўсишни таъминлашни ишлаб чиқарилаётган электр энергияси ҳажмининг ўсишисиз тасаввур этиб ҳам, таъминлаб ҳам бўлмайди. Шу жиҳатларни ҳисобга олиб, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев “Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида”ги Фармонида “...янги электр энергия ишлаб чиқариш қувватларини қуриш ва мавжудларини модернизация қилиш, паст кучланишли электр тармоқлари ва трансформатор пунктларини янгилаш асосида аҳолини электр энергияси ҳамда бошқа ёқилғи-энергия ресурслари билан таъминлашни яхшилаш, шунингдек, қайта тикланадиган энергия манбаларидан фойдаланишни кенгайтириш бўйича чора-тадбирларни амалга ошириш”² муҳим вазифа эканлиги белгилаб олинган эди.

Бундан ташқари, ҳукуматимиз томонидан кейинги йилларда энергетика соҳасига оид муаммоларни ҳал этишга қаратилган ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатларда мамлакатимизда замонавий шароитларда электр энергетика тармоғида рақобат муҳитини ривожлантириш, соҳага инвестицияларни жалб қилишни жадаллаштириш, иқтисодиёт тармоқлари ва ижтимоий соҳада энергия сиғимини қисқартириш, энергияни тежайдиган технологиялар ва тизимларни жорий этиш, магистраль электр тармоқларидан фойдаланиш ва уларни ривожлантириш, таъминот тизимидаги корхоналар ўртасида ўзаро ва таъминот корхоналари ҳамда электр энергияни якуний истеъмолчилар ўртасидаги дебиторлик ва кредиторлик қарздорликларини камайтириш вазифаларини белгилаб берди.

Иқтисодиётни рақамлаштириш шароитида электр энергиясини ишлаб чиқариш корхоналарида харажатлар ҳисоби ва таҳлилининг назарий, методологик ва амалий жиҳатлари махсус, мустақил тадқиқот объекти сифатида етарли даражада ўрганилмаганлиги ушбу масаланинг долзарблигини ва илмий-амалий аҳамиятга эга эканлигини белгилаб беради.

Харажатлар - бу кўзланган мақсадларга (маҳсулот ишлаб чиқариш, товарлар хариди, хизматлар кўрсатиш, ишларни бажариш, лойиҳаларни амалга ошириш) эришиш учун сарфланган барча ресурслар қийматининг пулдаги ифодасидир. Ушбу атама жуда кўп маънога эга бўлиб, турли хил

вазиятларда турли хил типдаги харажатлар қўлланилади. Масалан, ишлаб чиқариш корхоналарида маҳсулотни ишлаб чиқариш ва харидорларга сотиш учун кўплаб харажатлар амалга оширилади. Буларга материал харажатлар, меҳнат ҳақи харажатлари, машина ва асбоб-ускуналарнинг амортизацияси харажатлари, таъмирлаш харажатлари, ходимларни овқатлантириш ва тиббий хизмат кўрсатиш харажатлари, электр-энергия харажатлари, маҳсулотларни сақлаш, реклама қилиш, харидорларга етказиб бериш, менежерларнинг иш ҳақи, телефон ва интернет харажатлари ҳамда бошқа харажатларни киритиш мумкин. Харажатларнинг тури ва миқдори ташкилотнинг фаолият хусусиятлари, унинг ҳажми бошқа омилларга боғлиқ бўлади.

Корхонанинг ишлаб чиқариш харажатлари деб, маҳсулотни ишлаб чиқариш билан боғлиқ бевосита ва билвосита харажатларга айтилади. Уларга бевосита ва билвосита хом-ашё, материал, ёқилғи, амортизация ажратмаси, ишчи-хизматчиларга иш ҳақи ва маҳсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ бошқа харажатлар киради.

Агар бир хил маҳсулот ишлаб чиқариш билан боғлиқ харажатларнинг жами суммасини ишлаб чиқарилган маҳсулот сонига тақсимласак, ишлаб чиқарилган бир бирлик маҳсулотнинг таннархини топамиз. Таннарх кўрсаткичи ҳўжалик субъекти фаолиятида муҳим сифат кўрсаткичларидан бири ҳисобланади. У қанча паст бўлса, ишлаб чиқариш рентабеллиги шунча юқори бўлади.

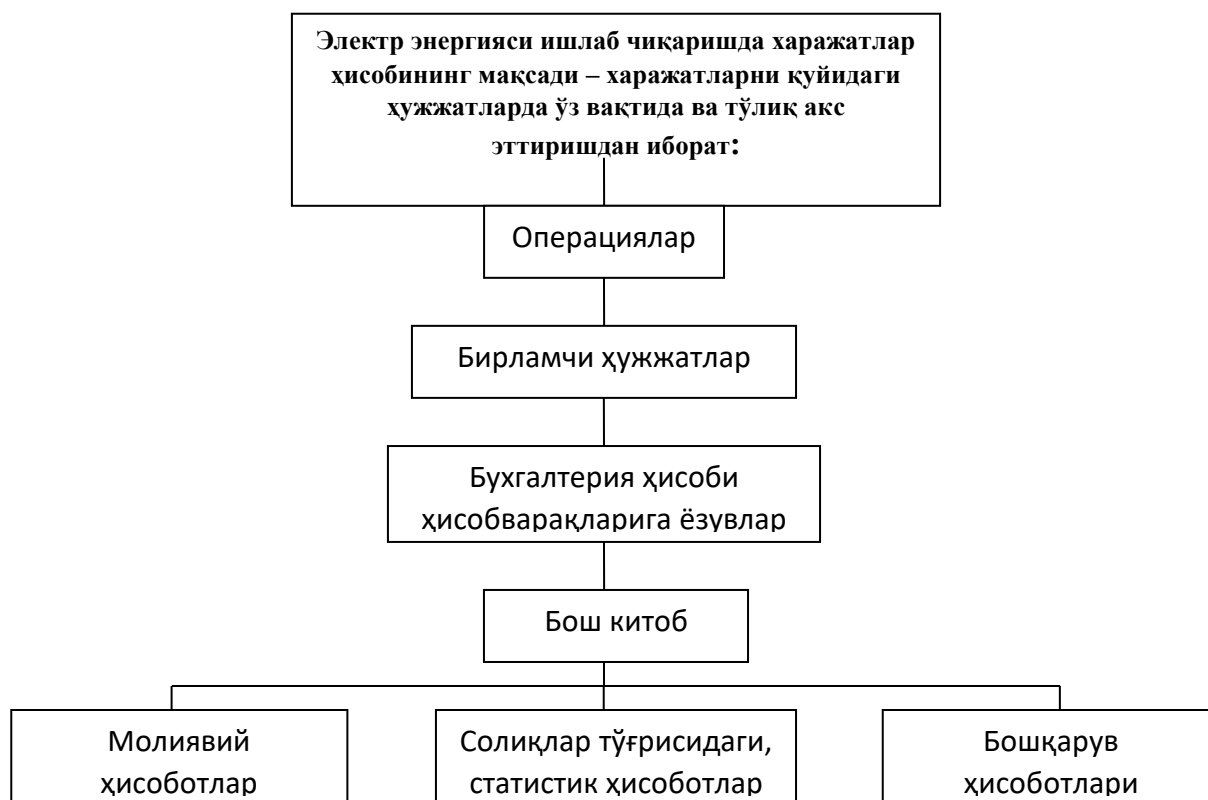
Маҳсулот ишлаб чиқариш харажатлари калькуляция моддалари бўйича ишлаб чиқариш турлари, харажатларнинг вужудга келиш жойлари, маҳсулот турлари бўйича бухгалтерия ҳисобида акс эттирилади. Харажатларни ҳисобга олиш ҳамда маҳсулот таннархини калькуляция қилишдан асосий мақсад ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ харажатларни ўз вақтида, тўлалигича, ҳаққоний аниқлаш, шу билан бирга, айрим маҳсулотларнинг ҳақиқий таннархини ҳисоблаш, ҳўжалик субъекти ресурслари, пул маблағлари ишлатилиши устидан назоратни ўрнатишдир.

Ҳўжалик субъекти ҳамда уни бошқариш нуқтаи-назаридан эса харажатларнинг умумий суммаси, алоҳида ишлаб чиқариш бўлинмаларининг унумли, унумсиз харажатлари ва бошқалар ҳақидаги ахборотлар йиғишни талаб этади.

Шундай қилиб, харажатларни ҳисобга олиш ҳам молиявий ҳисобнинг, ҳам бошқарув ҳисобининг энг муҳим қисмларидан бири сифатида майдонга чиқади. Мана шу асосда электр энергияси ишлаб чиқаришда харажатлар ҳисоби олдидаги вазифаларни аниқлаш мумкин.

Электр энергияси ишлаб чиқаришда харажатларни ҳисобга олишнинг асосий мақсади – ишлаб чиқариш ва сотиш билан боғлиқ харажатларни ўз вақтида, тўлалигича ва ҳаққоний баҳода харажатларни

бухгалтерия ҳисобларида акс эттириш, харажатлар билан боғлиқ бўлган муомалаларни икки ёқлама ёзув усулида бухгалтерия ҳисобида акс эттириш, шу билан бирга айрим маҳсулотларнинг ҳақиқий таннархини ҳисоблаш ҳамда корхона товар моддий заҳираларининг қийматини баҳолаш, дастлабки ҳужжатлардан фойдаланиб, бухгалтерия ҳужжатларида акс эттиришдан иборат (1.1-расм).

1.1-расм. Электр энергияси ишлаб чиқаришда харажатлар ҳисобининг мақсади.

Халқаро ҳисобда харажатларни ҳисобга олиш ҳамда маҳсулот таннархини калькуляция қилишдан асосий мақсад харажатларни бошқариш, ишлаб чиқаришни режалаштириш, ишлаб чиқариш харажатлари устидан назорат қилиш, бошқарувчини ахборот билан таъминлаш, корхонанинг келажакдаги истиқболи учун керакли қарорлар қабул қилишдан иборат.

Ишлаб чиқариш корхоналарининг ҳамда иқтисодиётнинг бош мақсади – кам ресурс сарфлаб, маҳсулот сифатига салбий таъсир кўрсатмасдан, кўп фойда олишдир. Фойда олиш учун аҳамиятли бўлган иқтисодий атамаларни куйида санаб ўтамиз: нарх, талаб, таклиф, даромад, харажат ва таннарх. Электр энергияси ишлаб чиқарувчи корхоналар ушбу соҳада давлат монополияси ҳамда маҳсулот баҳоси ўрнатилишига оид

давлат сиёсати юритилиши сабабли ишлаб чиқарилган маҳсулотни қандай нархда сотилишини, бозордаги талаб ва таклифни ҳамда қанча даромад олинишини олдиндан билмайди. Шунинг учун фақат маҳсулот таннархини ва харажатларни тўғри бошқариш, режалаштириш, ортиқча харажатларни камайтириш эвазига даромад ўзгармасдан қолганда ҳам фойдани кўпайтириш имконияти бор.

Харажатлар ҳақидаги маълумотлар, биринчи навбатда, корхона фаолиятининг молиявий натижаларини аниқлаш учун зарурдир. Бундай ахборот кредитор, инвестор, банк, солиқ инспекцияси каби ташкилотлар учун катта аҳамиятга эга. Айниқса, корхонанинг фойда солиғини харажатлар ҳақидаги ахборотсиз ҳисоб-китоб қилиш мумкин эмас.

Шундай қилиб, харажатларни ҳисобга олиш молиявий ҳисобнинг ҳамда бошқарув ҳисобининг энг муҳим вазифаларидан биридир. Мана шу асосда харажатлар ҳисоби олдидаги вазифаларни аниқлаш муҳим аҳамият касб этади.

Бу вазифалар бошқарув ҳисобининг асосий мақсадини бажаришга имкон беради. Масалан, харажатларни уларнинг пайдо бўлиш жойлари ва жавобгар хўжалик марказлари бўйича ҳисобга олиш энг муҳим бошқарув қарорларини қабул қилишга имкон яратади.

Демак, харажатларни ҳисобга олишнинг қуйидаги вазифаларини таъкидлаш лозим:

- алоҳида ишлаб чиқариш жараёнлари ёки бўлинмалари бўйича харажатлар ҳисобини ташкил қилиш ва улар устидан назоратни таъминлаш;

- алоҳида маҳсулот турлари бўйича асосий ишлаб чиқариш харажатлари ҳақидаги маълумотни шакллантириб бориш;

- корхонанинг ишлаб чиқаришдан ташқари барча бошқарув харажатларининг таҳлилий маълумотларини йиғиб бориш ва уларнинг талқинини амалга ошириш.

Бу вазифалардан кўриниб турибдики, ҳисоб ва таҳлил бухгалтерия ҳисобининг бир-бири билан чамбарчас боғланган икки томонидир.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Kucharov, Abror S., et al. "Digitalization of the Strategic Management Systems of the Oil and Gas Industry Enterprises." Big Data in the GovTech System. Springer, Cham, 2022. 119-125.
2. Абдуллаева, М. (2021). Формирование патриотической культуры у военной молодежи в современных условиях на примере жизнедеятельности З.М. Бабура. in Library, 21(1), 1–14. извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/archive/article/view/8757>